

การวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชน

Action Research in Community Development

พัชรี ศรีสังข์*

Patcharee Srisung

บทคัดย่อ

การวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักพัฒนาชุมชนนำความรู้และขั้นตอนวิจัยปฏิบัติการ (PAOR) มาบูรณาการกับงานพัฒนาชุมชน ช่วยให้ค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาที่พบในชุมชนได้อย่างเป็นระบบและน่าเชื่อถือ ส่งผลให้การพัฒนาชุมชนเกิดประสิทธิผลและเกิดประสิทธิภาพได้อย่างแท้จริง กิจกรรมที่สำคัญในแต่ละขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชนประกอบด้วย (1) ขั้นตอนการวางแผน (Plan : P) เป็นขั้นตอนค้นหาปัญหาและวิธีการ แก้ไขปัญหา ประกอบด้วย 1) การสำรวจสภาพปัญหาที่พบในชุมชนและปัญหาการวิจัย 2) ตั้งคำถามการวิจัย เขียนวัตถุประสงค์การวิจัยและคำถามการวิจัย 3) สร้างและตรวจสอบคุณภาพนวัตกรรม และ 4) สร้างและตรวจสอบคุณภาพของโครงการที่เน้นใช้นวัตกรรม (2) ขั้นตอนการปฏิบัติ (Act : A) เป็นขั้นตอนที่นำโครงการที่เน้นใช้นวัตกรรมไปทดลองใช้จริง ประกอบด้วย 1) แบบแผนการทดลอง 2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง 3) เครื่องมือการวิจัย 4) การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย และ 5) การดำเนินการทดลอง (3) ขั้นตอนการสังเกตผล (Observe : O) เป็นขั้นตอนที่นำข้อมูลที่ได้จากการดำเนินการทดลองมาวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย 1) การเก็บรวบรวมข้อมูล 2) การจัดกระทำกับข้อมูล และ 3) การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ และ (4) ขั้นสะท้อนผล (Reflect : R) เป็นขั้นตอนที่นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาสะท้อนผลแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้มีส่วนได้เสีย ในกรณีผลการแก้ไขปัญหาสำเร็จลุล่วงได้ผลดี ผู้วิจัยสรุปผลและเขียนรายงานผลการวิจัยเผยแพร่ได้ ในกรณีที่การแก้ไข ไม่สามารถสำเร็จลุล่วงได้ ผู้วิจัยและผู้มีส่วนได้เสียคิดค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาใหม่แล้วเข้าสู่วิจัยปฏิบัติการ งานพัฒนาชุมชนรอบใหม่ต่อไป

คำสำคัญ: การวิจัยปฏิบัติการ งานพัฒนาชุมชน

Abstract

A purpose of action research in community development is to integrate PAOR (Plan, Act, Observe and Reflect) process into community development for resolving problems systematically and reasonably. There are four steps of PAOR. The first step is Plan involving finding problems and their resolutions. The P step includes surveying community problems, writing research questions and objectives, and creating and checking the quality of innovation and a project. The next step is Act focusing on implementing the project. The A step is composed of an experimental plan, population and samples, research tools and the experiment process. The third step is Observe stressing on analyzing

* รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ศิลปาคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กรุงเทพฯ

the data which includes collecting, processing and analyzing data. The final step is Reflect referring to exchanging the results with stakeholders. In case of success, the researcher can summarize, write and publicize a project report. On the contrary, if the project fails to solve the community's problem, the researcher and the stakeholders have to find new resolutions and take the another round of PAOR.

Keywords: Action Research, Community Development

บทนำ

การวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชนเป็นบทความที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอการประยุกต์ใช้ความรู้การวิจัยปฏิบัติการบูรณาการกับงานพัฒนาชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกันเพื่อช่วยยกระดับคุณภาพงานพัฒนาชุมชนให้มีความน่าเชื่อถือ กล่าวคือ การนำการวิจัยปฏิบัติการมาบูรณาการกับกระบวนการพัฒนาชุมชนจะช่วยให้นักพัฒนาชุมชนแสวงหาความรู้หรือวิธีการแก้ไขปัญหหรือพัฒนาชุมชนได้อย่างเป็นระบบมีความน่าเชื่อถือได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลตามบทบาทที่นักพัฒนาชุมชนต้องรับผิดชอบ รายละเอียดของบทความนี้จะนำเสนอแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยปฏิบัติการที่มีความสัมพันธ์กับงานพัฒนาชุมชน กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชนและบทสรุป

แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยปฏิบัติการที่มีความสัมพันธ์กับงานพัฒนาชุมชน

1. ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการกับการพัฒนาชุมชน

1.1 ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) หมายถึง การวิจัยควบคู่กับการปฏิบัติงานของผู้ปฏิบัติแบบสองสัชนตนเองอย่างเป็นระบบ เพื่อแสวงหาความรู้วิธีการแก้ไขปัญหหรือพัฒนางานที่พบ ด้วยการระบปัญหา ค้นหาสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหา คิดสร้างสรรค์วิธีการแก้ไขปัญหหรือพัฒนางานที่เรียกว่านวัตกรรม หลังจากนั้นนำนวัตกรรมไปทดลองใช้ สังเกตผลที่เกิดขึ้น นำผลการสังเกตที่ได้มาสะท้อนผลร่วมกับผู้ร่วมงานหรือผู้บริหารหรือผู้มีส่วนได้เสีย ในกรณีที่สามารถแก้ไขปัญหให้ทุเลาลงหรือหมดไปก็สรุปเขียนรายงาน เผยแพร่ผลการวิจัย และวิธีการแก้ไขปัญหสู่วงกว้างต่อไป ในกรณีที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหให้ทุเลาลงหรือหมดไป ผู้ปฏิบัติงานต้องคิดสร้างสรรค์วิธีการใหม่ๆ เพิ่มเติม แล้วนำไปทดลองใช้เข้าสู่การวิจัยปฏิบัติการควบคู่กับการปฏิบัติงานใหม่เป็นวงจรอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ

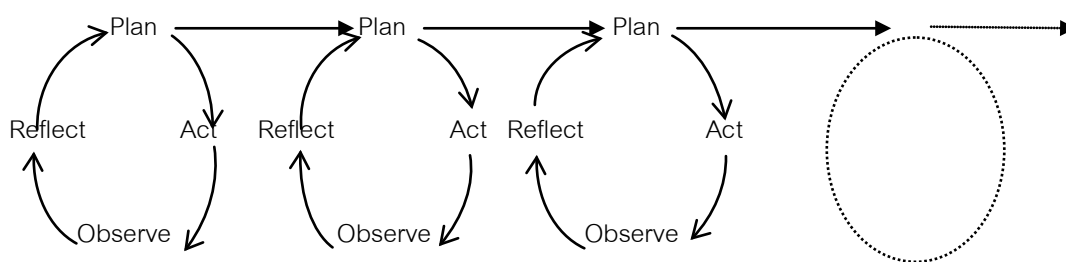
1.2 ความหมายของการพัฒนาชุมชน (Community Development) หมายถึง กระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนงานและโครงการที่กำหนดไว้ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน (สนธยา พลศรี. 2545: 49)

จากความหมายของการวิจัยปฏิบัติการและความหมายของการพัฒนาชุมชนดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีเป้าหมายที่ตรงกันคือ ปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหงานที่ปฏิบัติอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลได้อย่างแท้จริงนั่นเอง

2. กระบวนการวิจัยปฏิบัติการกับกระบวนการพัฒนาชุมชน

2.1 กระบวนการวิจัยปฏิบัติการ มีลักษณะเป็นวงจรต่อเนื่องกัน 4 ขั้นตอน คือ (1) ขั้นตอนการวางแผน (Plan) (2) ขั้นตอนการปฏิบัติ (Act) (3) ขั้นตอนการสังเกตผล (Observe) และ (4) ขั้นตอนการสะท้อนผล (Reflect)

หรือวงจร PAOR มีทั้งการวิจัยและการปฏิบัติงานบูรณาการอยู่ในแต่ละขั้นตอนควบคู่กัน เพื่อแสวงหาวิธีการแก้ไข ปัญหา แล้วนำไปทดลองใช้ สังเกตผลที่เกิดขึ้น นำผลที่ได้มาสะท้อนผลแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ดังรูปภาพ 1

รูปภาพ 1 วงจรวิจัยปฏิบัติการ

ที่มา: สุวิมล ว่องวานิช. 2552 : 23

2.2 กระบวนการพัฒนาชุมชน มี 7 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การศึกษาชุมชน (2) การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน (3) การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของชุมชน (4) การวางแผนและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน (5) การดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามแผนงานและโครงการ เพื่อพัฒนาชุมชน (6) การประเมินผลงาน และ (7) การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหและอุปสรรค

จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณากระบวนการวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ วิธีการแก้ไขปัญห หรือพัฒนางานที่รับผิดชอบของผู้ปฏิบัติอย่างเป็นระบบ มีความน่าเชื่อถือเพราะ เป็นกระบวนการวิจัย ส่งผลให้งานที่ปฏิบัติเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้อย่างแท้จริงเพราะว่าไม่สามารถที่จะข้ามหรือละเลยการปฏิบัติขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ในกรณีที่มีการแก้ไขปัญหไม่สำเร็จลุล่วง ผู้ปฏิบัติต้องคิดสร้างสรรค์วิธีการแก้ไขปัญหใหม่เข้าสู่วงจรวิจัยปฏิบัติการรอบใหม่อย่างต่อเนื่องจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ในขณะที่กระบวนการพัฒนาชุมชน มีกระบวนการ 7 ขั้นตอนก็จริง นักพัฒนาชุมชนบางคนอาจลืมนขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้ เนื่องจากไม่ตระหนักเห็นความสำคัญ หรือการปฏิบัติตามขั้นตอนกระบวนการพัฒนาชุมชนอาจไม่ครบถ้วน อาจไม่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนได้ และเมื่อมีการประเมินผลงาน แล้วนำมาทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหและอุปสรรค อาจะนำผลที่ได้ไปปฏิบัติต่อไปหรือยุติการปฏิบัติก็ได้ ขึ้นอยู่กับบริบทขณะนั้นของนักพัฒนาชุมชนจึงส่งผลให้การพัฒนาชุมชนไม่บรรลุผลหรือวัตถุประสงค์ นอกจากนี้เมื่อพิจารณากระบวนการวิจัยปฏิบัติการกับกระบวนการพัฒนาชุมชนในแต่ละกิจกรรมของแต่ละขั้นตอนแล้วจะเห็นได้ว่ามีกระบวนการที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ กระบวนการวิจัยปฏิบัติการขั้นตอนการวางแผน (Plan) เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการพัฒนาชุมชนก็คือ ขั้นตอนที่ (1) การศึกษาชุมชน (2) การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (3) การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของชุมชน และ (4) การวางแผนและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชนนั่นเอง ส่วนกระบวนการวิจัยปฏิบัติการขั้นตอน (Act) จะตรงกับขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ขั้นตอนที่ 5 การดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน สำหรับกระบวนการวิจัยปฏิบัติการขั้นสังเกตผล (Observe) จะตรงกับขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ขั้นตอนที่ 6 การประเมินผลงาน ในขณะที่กระบวนการวิจัยปฏิบัติการขั้นตอนสะท้อนผล (Reflect) จะตรงกับขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ขั้นตอนที่ 7 การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหและอุปสรรค โดยกระบวนการวิจัยปฏิบัติการจะมีความน่าเชื่อถือมากกว่ากระบวนการพัฒนาชุมชนสืบเนื่องจากผู้ปฏิบัติจะต้องเคร่งครัดปฏิบัติตามขั้นตอนอย่างเป็นระบบไม่สามารถข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้เลย และต้องมีกิจกรรมที่แสดงความน่าเชื่อถือได้ของวิธีการแก้ไขปัญหที่ใช้ ซึ่งต้องมีการตรวจสอบคุณภาพของวิธีการแก้ไขปัญหที่ใช้ก่อนหรือเครื่องมือที่ใช้วัดผลวิธีการแก้ไขปัญหที่ใช้หรือเครื่องมือการวิจัยจะต้องได้รับการตรวจสอบ

คุณภาพด้วยก่อนใช้เช่นเดียวกัน ต้องมีการออกแบบการทดลองใช้วิธีการแก้ไขปัญหามาให้เหมาะสมสอดคล้องกับคำถาม การวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย โดยสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลก็ต้องเหมาะสมตอบคำถามการวิจัย และวัตถุประสงค์ การวิจัยได้ ถ้านักพัฒนาชุมชนนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการมาบูรณาการกับกระบวนการพัฒนาชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ได้ ย่อมจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหามุมมองที่เผชิญอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล ช่วยให้นักพัฒนา ชุมชนยกระดับวิชาชีพของตนเองให้เป็นมืออาชีพได้อย่างแท้จริง ตลอดจนช่วยส่งเสริมให้องค์กรที่ปฏิบัติงานและชุมชน ที่รับผิดชอบพัฒนาเป็นองค์กรและชุมชนแห่งการเรียนรู้ อันเป็นผลจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ซึ่งอยู่ในขั้นตอนของ การวิจัยปฏิบัติการที่ทุกคนรวมถึงผู้ปฏิบัติ ผู้มีส่วนได้เสีย ต้องปฏิบัติและเคร่งครัดตามระเบียบวิธีวิจัยของการวิจัย ปฏิบัติการดังกล่าว

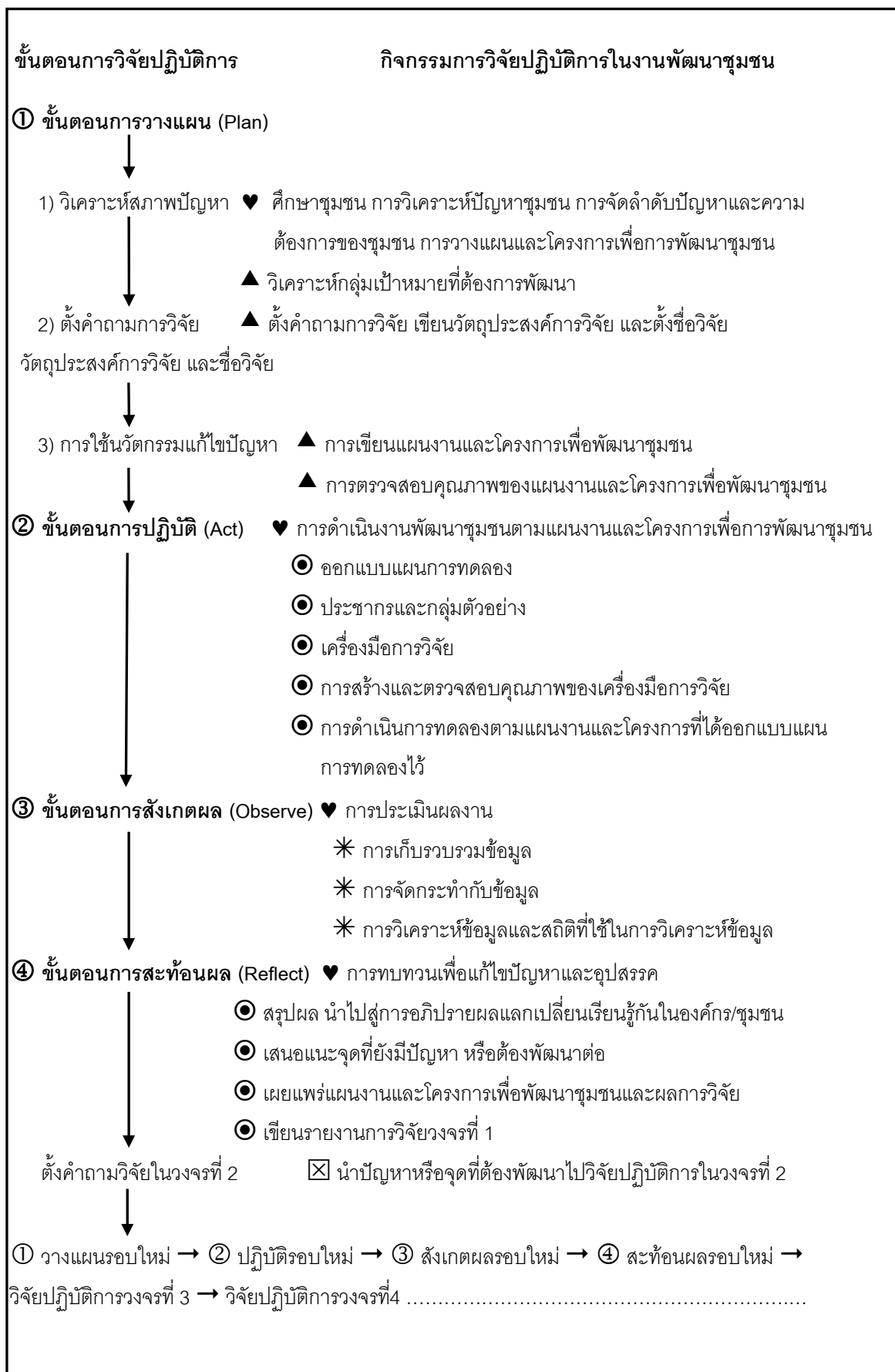
กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชน

การวิจัยปฏิบัติการที่สามารถบูรณาการกับการพัฒนาชุมชนได้อย่างเป็นหนึ่งเดียวกันมีกิจกรรมใน แต่ละ ขั้นตอนของกระบวนการวิจัยปฏิบัติการ ดังรูปภาพ 2 กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชน

1. **ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (Plan)** ที่ช่วยให้กระบวนการพัฒนาชุมชน ขั้นตอนที่ 1-4 ได้แก่ การศึกษา ชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน การวางแผนและโครงการเพื่อการ พัฒนาชุมชน มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ในการคิดสร้างสรรค์แผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน นักพัฒนา ชุมชนควรมีกิจกรรมการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการพัฒนาจัดทำแผนงานและโครงการโดยต้องให้สอดคล้อง กับจิตวิทยาพัฒนาการและจิตวิทยาสังคมของกลุ่มเป้าหมาย ควรมีการตั้งคำถามการวิจัยว่า แผนงานและโครงการ น่าจะช่วยแก้ไขปัญหามุมมองที่เกิดขึ้นได้หรือไม่อย่างไรเพื่อเป็นแนวทางในการแสวงหา คำตอบ กำหนดวัตถุประสงค์ การวิจัย และตั้งชื่อวิจัย จัดทำและเขียนแผนงานและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชนให้มีองค์ประกอบครบถ้วน หลังจากนั้นจึงนำแผนงานและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชนไปตรวจสอบคุณภาพด้วยการตรวจสอบความเหมาะสม และความสอดคล้องขององค์ประกอบของแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชนด้วยการให้ผู้เชี่ยวชาญหรือ ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3-5 คน ตรวจสอบด้วยการตอบแบบสอบถามความเหมาะสมและความสอดคล้องของ องค์ประกอบของแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้และปรับปรุงแผนงานและโครงการให้มี ความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นก่อนนำไปดำเนินการจริง

2. **ขั้นตอนที่ 2 การปฏิบัติ (Act)** ที่ช่วยให้กระบวนการพัฒนาชุมชนขั้นตอนที่ 5 การดำเนินงานพัฒนา ชุมชนตามแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชนมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นควรประกอบด้วยกิจกรรม การออกแบบ แผนการทดลอง การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง การกำหนดเครื่องมือการวิจัยที่ใช้วัดผลการนำแผนงานและ โครงการเพื่อพัฒนาชุมชนไปใช้ว่าเกิดผลอย่างไร การสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือการวิจัยก่อนที่จะ นำไปวัดผลการนำแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชนไปใช้จริง เพื่อให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น หลังจากนั้นจึง นำแผนงานและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชนที่จัดทำขึ้นไปดำเนินการตามแบบแผนการทดลองที่ออกแบบไว้ได้

3. **ขั้นตอนที่ 3 การสังเกตผล (Observe)** ที่ช่วยให้กระบวนการพัฒนาชุมชนขั้นตอนที่ 6 การประเมินผล งานมีความเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ควรประกอบด้วยกิจกรรม การเก็บรวบรวมข้อมูล การจัดกระทำกับข้อมูล และการ วิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

รูปภาพ 2 กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการในงานพัฒนาชุมชน

4. **ขั้นตอนที่ 4 การสะท้อนผล (Reflect)** ที่ช่วยให้กระบวนการพัฒนาชุมชน ขั้นตอนที่ 7 การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ควรประกอบด้วยกิจกรรม การนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาสะท้อนผลแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนผู้ปฏิบัติหรือผู้บริหารหรือผู้มีส่วนได้เสีย ในรูปแบบ การจัดสนทนากลุ่ม ควรระบุวันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. .... สถานที่ ..... เวลา ..... ไว้ให้ชัดเจน ผลสรุปที่ได้จากการสะท้อนผล ข้อเสนอแนะอื่นๆ ตลอดจนมติที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่ม นักพัฒนาชุมชนต้องนำไปปฏิบัติต่อไปให้เป็นรูปธรรม **ในกรณีการแก้ไขปัญหามีผลดี** การแก้ไขปัญหามาตรไปให้นักพัฒนาชุมชนสรุปผลการวิจัย เขียนรายงานการวิจัยและเผยแพร่ผลการวิจัยตามลำดับ **ในกรณีการแก้ไขปัญหามีไม่ได้ผลหรือไม่สำเร็จ** ให้ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของมติที่ประชุมการจัดสนทนากลุ่ม ด้วยการตั้งคำถามการวิจัยใหม่ และเข้าสู่วงจรการวิจัยปฏิบัติการรอบใหม่ต่อไปจนกว่าการแก้ไขปัญหามุ่งชุมชนจะสำเร็จลุล่วง

สรุป

การวิจัยปฏิบัติการสามารถช่วยให้การพัฒนาชุมชนของนักพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลได้แล้ว ยังช่วยให้นักพัฒนาชุมชนแสวงหาความรู้วิธีการแก้ไขปัญหามุ่งชุมชนหรือพัฒนาชุมชนส่งผลให้นักพัฒนาชุมชนได้รับการยอมรับจากชุมชนและสาธารณชน ตลอดจนเครือข่าย หรือองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ช่วยยกระดับการประกอบอาชีพของนักพัฒนาชุมชนให้เป็นนักพัฒนาชุมชนมืออาชีพได้อย่างแท้จริงและช่วยให้องค์กรหรือชุมชนที่นักพัฒนาชุมชนปฏิบัติงานเป็น “องค์กรหรือชุมชนแห่งการเรียนรู้” ซึ่งเป็นผลจากการใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการควบคู่บูรณาการกับการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวก้นนั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ :

อุษาการพิมพ์.

สนธยา พลศรี. (2545). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

สุวิมล ว่องวาณิช. (2552). **การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.